

اپیدمی بهداشت معنوی در طراحی الگوی پیشرفت اسلامی

سیدمیر صالح حسینی^۱

چکیده

به راستی در طراحی الگوی اسلامی چه عنصری را باید به صورت فراگیر در کلیه متغیرات آن، مورد توجه قرار داد و در نبود آن می توان گفت که اسلامی نخواهد بود. این مهم خصوصا از منظر قرآن و حدیث چگونه است؟ مسائل مذکور سبب شد که با عنوان اپیدمی بهداشت معنوی به بررسی بپردازیم تا به فراگیر کردن رفتارهای معنوی و تقویت اعتقادات، باورها و امور معنوی در الگوی پیشرفت ایرانی اسلامی کمک نماییم. از طرف دیگر، این پژوهش در صدد است عوامل برون رفت از بیماریهای معنوی را در الگوی پیشرفت معنوی جامعه ایران، مورد کاوش قرار دهد. این مهم با روش تحلیل ثانویه کیفی بر داده های نقلی که برگرفته از قرآن و حدیث است انجام می شود. یافته ها، حاکی از آن است که هدف گیری الگو به سمت تقویت امور معنوی از مکانیزمهایی است که تمام فعالیت های بشری را تحت تأثیر قرار خواهد داد و به تعبیر قرآن رنگ خدایی داشتن فعالیت های بشری در طراحی تمامی متغیرات الگویی از مفروضات اصلی به حساب می آید و این می تواند، ملاک تفاوت الگوی اسلامی با الگوی غربی باشد. پیشرفت دنیوی جامعه اسلامی نیز با این ملاک دگرگون می شود و اقتصاد و اخلاق حرفه ای مبتنی بر نظام اسلامی، از حالت شی گرایانه و سود آوری و منفعت طلبانه، نسبت به مردم مسلمان تغییر خواهد کرد و الگویی متمایز با نگرش های اومانیستی تدوین خواهد شد. از نوع آوری های این پژوهش ارایه راهکارهای اشراق مکانیزمهای معنوی در طراحی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت خواهد بود.

کلید واژگان: بهداشت معنوی، معنویت، اپیدمی بهداشت معنوی، الگوی پیشرفت اسلامی

اشاره

اهمیت معنویت و بهداشت آن، در الگوی اسلامی زندگی انسان، به گونه ایی است که متکلمین زیادی درباره وجود گرایشات درونی انسان نسبت به رفتار های معنوی عبادی، توحید و یکتا پرستی اشاره نمودند (سبحانی تبریزی، ۱۳۷۳، ۲۵ و مفید ق ۱۳۷۲، ۲۰۱ و استرآبادی، ۱۳۸۲، ۷۹). فیلسوفان نیز انسان را دارای دو بعد مادی و معنوی دانسته و بر اهمیت بیماریهای روحی در انسان تأکید نموده اند. (حسن زاده آملی، ۱۳۸۶، ۶۷، طباطبائی، ۱۳۷۳، ۱۲۳)

اما همیشه در جامعه افرادی هستند که با استفاده ابزاری از معنویت به دنبال کسب در آمد و منزلت اجتماعی خود بوده اند. افرادی که از طریق ریاضت باطل و شیطان محوری و تسخیر موجودات متافیزیکی، به اعمال

۱. استادیار پژوهشگاه بین المللی المصطفی، سطح ۴ حوزه

معنوی می‌پردازند و کارهای خارق العاده ایی را انجام می‌دهند و در جامعه به عنوان الگوی مرجع به ایفای نقش می‌پردازند و رفته رفته با سوءاستفاده از ناآگاهی توده‌های اجتماعی آن را گسترش می‌دهند و به تبلیغ رفتار معنوی ناسالم خود اقدام می‌کنند. گرایش به عرفان‌های کاذب را ترویج داده و مردم نیز به خاطر جذابیت فطری گرایش به امور معنوی و تشکیک مصداقی منحرفین، در دام آن گرفتار می‌شوند. از این روی نیازمند بررسی عوامل مؤثر بر بهداشت معنوی در طراحی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت خواهیم بود. اولاً چگونه می‌توان بهداشت معنوی را در الگوی پیشرفت معنوی جامعه ایران فراگیر نمود؟ و ثانیاً چگونه می‌توان از بیماریهای معنوی نامناسب، در الگوی پیشرفت اسلامی، رهایی یافت؟ از این روی، پس از بیان بهداشت معنوی، به عوامل تأثیرگذار آن اشاره می‌شود و در نهایت به بررسی عوامل درونی و بیرونی، جهت کنترل بیماریهای معنوی در الگوی پیشرفت اسلامی خواهیم پرداخت.

مناسبات نظری

الگو به مجموعه نظام‌مندی از مفاهیم، اصول موضوعه و قوانین گفته می‌شود که در ساختاری منطقی برای توضیح و تفسیر ساختاری از موجودات تکوینی، پدیده‌ها، روش‌ها، فرآیندها، تئوری‌ها و نظریات ارائه می‌شود. (رشکیانی، مهدی، ۱۳۹۲، ۲۷)

الگو، چارچوب نظری و ذهنی است که پایه و معیار حرکت قرار می‌گیرد. الگو، نقشه راه است. (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۸۹) پیشرفت، «فرآیندی است که متضمن رشد مداوم در ابزار و روابط مادی و معنوی و بنیان‌های اقتصادی - اجتماعی می‌باشد و انسان در این جریان می‌تواند به کمال برسد» (جوادی آملی، ۱۳۸۸، ۲۱۳) مقام معظم رهبری، پیشرفت را در برابر توسعه تبیین کرده اند. ایشان درباره تفاوت این دو واژه بر این باور است: امروز توسعه، در اصطلاحات سیاسی و جهانی و بین‌المللی حرف رایجی است. ممکن است پیشرفتی که ما می‌گوییم، با آن چه که امروز از مفهوم توسعه در دنیا فهمیده می‌شود، وجوه مشترکی داشته باشد، اما در نظام واژگانی ما، کلمه پیشرفت معنای خاص خودش را دارد که با توسعه در نظام واژگانی امروز غرب، نایستی اشتباه شود. آن چه ما دنبال هستیم، لزوماً توسعه غربی، با همان مختصات و با همان شاخص‌ها، نیست (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۸۸)

واژه پیشرفت مفهومی هنجاری - دستوری است که باید میان این واژه و اصطلاح‌های توصیفی دیگر مانند تغییر و توسعه، تمایز قائل شد؛ زیرا مفهوم پیشرفت، مدت‌هاست در سایه مفاهیم توسعه قرار داشته که در کشورهای صنعتی و در حال توسعه، تکریم شده است، در حالی که مفهوم پیشرفت برای روشن کردن نقش فعال، بالقوه و خلاق ارزش‌های اجتماعی - فرهنگی در مفاهیم رشد و توسعه، مطرح می‌شود. در این تعریف از پیشرفت، نیازهای مادی و معنوی انسان در رسیدن به توسعه با هم در نظر گرفته شده است؛ توسعه‌ای که افزون بر افزایش تولیدات اقتصادی، انباشت سرمایه، ملاحظات زیست‌محیطی و منابع طبیعی بین نسلی، تغییر ساختار اجتماعی، سیاسی و نهادی، قرین بودن آن را با مقوله کرامت انسانی، مورد توجه و تأکید قرار می‌دهد.

بنابراین، سخن از پیشرفت بدون تلاش جدی برای یافتن ارزش‌های عمیق و قابل تحقق انسانی، گفته‌ای فریبنده و بی‌محتواست. (رشکیانی، مهدی، ۱۳۹۲، ۲۴)

مفهوم دیگری که در این پژوهش استفاده شد، بهداشت معنوی است. بهداشت معنوی در الگوی پیشرفت اسلامی، به دنبال همان معنویتی است که توسط وحی برای بشر از طریق پیامبر خدا (ص) نازل شده قرآن کریم می‌فرماید: ^۲ « این کتاب شکی در آن نیست، راهنمای پرهیز گاران است .. » (بقره/۲) این معنویت توسط ائمه معصومین (ع) رشد یافت و به اوج خود رسید کما اینکه در دعای عرفه امام حسین (ع) می‌توان به آن دست یافت .

البته بهداشت معنوی در الگوی پیشرفت اسلامی، با آنچه را که در ایمان مسیحی گفته می‌شود، متفاوت است زیرا در ایمان مسیحی عقل و اعتقادات عقلی به کار نمی‌رود و در آن عقل جایگاهی ندارد و بین عقل و ایمان تعارض است (پترسون، ۱۳۸۷، ۷۸)، در حالی که در معنویت اسلامی، انسان با نگاه عقلانی و حکم عقلی به سراغ وحی و ایمان به خدای سبحان می‌رود .

مفهوم سبک زندگی را اولین بار «آلفرد آدلر» در روانشناسی در سال ۱۹۲۹ میلادی مطرح کرد. که « مجموعه ای از طرز تلقی ها، ارزش ها، شیوه های رفتار، حالت ها و سلیقه ها در هر چیزی را در برمی گیرد.

(Oxford. 2018. p742) از این روی می‌توان در باره بهداشت معنوی انسان نیز، سبک زندگی ویژه ایی را از منظر اسلام بیان کرد. یعنی «روشی که یک فرد یا گروهی از مردم براساس آن کار و زندگی می‌کنند» (Oxford.2018. p743) سبک زندگی مفهومی است که کاربردها و معانی متفاوتی دارد و در عین حال دارای کاربرد وسیعی است و گاهی جای طبقه اجتماعی را می‌گیرد (مارشال، ۱۳۸۸، ۶۶۱) «سبک زندگی، یک شیوه‌ی مشخص و قابل مشاهده از زیستن است» (Sobel, 1992, 49)

درباره مفهوم انحراف معنوی باید گفت، نوعی از زیر پا گذاشتن قواعد، هنجارها و الگوهای رفتار معنوی در زندگی اسلامی است که می‌تواند سلامت معنوی جامعه را به خطر اندازد. (فرهت قایم مقامی، [بی تا] ۷۱-۷۲) و به اختلال بهداشت معنوی فردی، و یا گروهی تبدیل شود (ستوده، ۱۳۷۶، ۳۴) از این روی، هر نوع رفتار معنویت گرایانه که با هنجارها (Giddens: 1996, 42) یا مقررات اجتماعی جامعه اسلامی هم‌نوایی نداشته باشد (شیخوندی، ۱۳۷۹، ۳۸) و یا به تعبیر اریکسون (۱۹۶۲)، یک انحراف عملی باشد (صدیق سروستانی، ۱۳۸۶، ۱۵) می‌تواند بیماری معنوی تلقی گردد.

بنابر این، در معرض خطر قرار گرفتن بهداشت معنوی و سرپیچی از مسیرهای تعیین شده در حیات معنوی اجتماعی و عدم تطابق با مدل‌های اسلامی معنوی، سبب می‌شود که رفتارهای بیمارگونه اجتماعی در عرصه معنویت، غیر قابل کنترل گردد (گلابی، ۱۳۷۸، ۱۵۶)

^۲ ذَلِكِ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ (۲)

بیماری معنوی یعنی رسیدن به معنویت از طریق شیطان، این الگو در ادیان غیر ابراهیمی مشاهده می‌شود. ریاضت های هندویی، بودایی و شیطان پرستی از این نوع شمرده می‌شود. به عبارت دیگر، فاصله گرفتن معنویت خواهی یک فرد یا یک گروه، از نظام ارزشهای الهی و مثبت یک جامعه اسلامی و جایگزینی ارزشها و هنجارهای دیگری که پست تر و عقب مانده تر از هنجارها و ارزشهای الهی مسلط در جامعه است، اطلاق می‌شود. این گونه از معنویت خواهی با بهداشت معنوی در سبک زندگی اسلامی در تعارض است.

در مجموع می‌توان به این چاقوب مفهومی دست یافت که بهداشت معنوی در الگوی پیشرفت اسلامی، به مجموعه رفتارهایی اطلاق می‌شود که در ارتباط با چشم داشت ها، هنجارها و یا ارزش های معنوی جامعه اسلامی است که رعایت آن سبب فراگیر شدن بهداشت معنوی و سلامت جامعه خواهد شد و اشراق آن در طراحی الگوی اسلامی ایرانی سبب می‌شود که اقشار گوناگون اجتماعی، به سمت زندگی سالم معنوی هدایت شوند.

اختلالات مؤثر در الگوی بهداشت معنوی

در بررسی آموزه‌های دینی درباره اختلال و موانع مؤثر در بهداشت معنوی به دو دسته از آیات و روایات برمی‌خوریم. در برخی از روایات بر اهمیت وراثت و ذات فرد در شکل دهی شخصیت تأکید شده است. پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «با خانواده خوب و شایسته وصلت کنید؛ زیرا خون [و ذات فرد] اثر دارد»^۳. (مجلسی، ۱۴۰۳، جلد ۷۷: ۱۱۵) امام علی (ع) می‌فرماید: نیکویی اخلاق دلیل پاکی و فضیلت خانوادگی است.^۴ (رحیمی، ۱۳۷۹، ۹۵ و آمدی تمیمی: ۱۳۸۶: ۲۵۴) هم چنین از امام صادق (ع) نقل شده است که: «خداوند متعال هنگامی که می‌خواهد انسان را بیافریند، همه صورت های بیم او و حضرت آدم را جمع می‌کند، سپس او را به صورت یکی از آن ها می‌آفریند، بنا براین، هیچ کدام از شما نباید درباره فرزندش بگوید: این فرزند من به هیچ یک از پدرانم شباهت ندارد. (طبرسی، ۱۳۷۰، ۲۲۱، و مجلسی: ۱۴۰۳، جلد ۷۵: ۳۴۰) پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «سعادت مند کسی است که سعادت او در شکم مادرش پایه گذاری شده و بدبخت کسی است که شقاوت او در شکم مادرش پایه گذاری شده باشد»^۵. (مجلسی، ۱۴۰۳، جلد ۷۷: ۱۱۵) طبق این روایت سعادت و شقاوت فرد از مرحله ای که در رحم مادر قرار دارد تنظیم می‌شود. فرزندان در شکم مادر، مجموعه صفات ظاهری و معنوی پدر و مادر و یا به واسطه عامل ارثی از اجداد و نیاکان دور دست خویش را اخذ می‌کنند و ده ها عوامل گوناگون وراثت می‌تواند در آنها تأثیرات کوچک و بزرگ و همچنین مفید یا مضر داشته باشد. اگر همه آن عوامل خوب و پسندیده و نتیجه بخش باشد، کودک در رحم مادر خوشبخت و سعادت مند خواهد شد و اگر همه یا بعضی از آنها بد یا پلید اتفاق افتد باید گفت به همان نسبت کودک

^۳ تَرَوُ الْجَوَّاءِ فِي الْحِجْرِ الصَّالِحِ، فَاِنَّ الْعِرْقَ دَسَّاسٌ

^۴ حُسْنُ الْاِخْلَاقِ بُرْهَانُ كَرَمِ الْاَعْرَاقِ

^۵ السَّعِيدُ مَنْ سَعِدَ فِي بَطْنِ امِّهِ وَ الشَّقِيُّ مَنْ شَقِيَ فِي بَطْنِ امِّهِ

شقی و بد بخت ساخته شده است. (فلسفی ۱۳۴۸، ۸۰) بنابراین این دربرخی از روایات، بر تأثیر گذاری عامل ذات و وراثت تاکید شده است. خواجه نصیر الدین طوسی در طبقه بندی از افراد نیز به طبع و ذات انسان در بروز رفتار معنوی بیمار گونه اشاره می کند و معتقد است که عده ایی از افراد در جامعه دارای طبع شرور هستند. این عده در صورتی که برای دیگران مزاحمت ایجاد نمایند باید، کنترل شوند (طوسی ۱۳۸۷، ۳۰۵-۳۰۷)

علاوه بر این در برخی دیگر از آیات و احادیث نیز بر عوامل محیطی اشاره گردیده است که نشان می دهد محیط اجتماعی ناسالم، می تواند بهداشت معنوی فرد را به سمت بیماری سوق دهد. «منظور از محیط، تمام عوامل خارجی است که از آغاز رشد، بر او تأثیر می گذارد. به عبارت دیگر، محیط عبارت است از هر امری که انسان را احاطه کرده است. پس محیط های تأثیرگذار بر انسان با فرآیند رشد وی دارای وسعت بیشتری می شوند. (باقری آستانی ۱۳۸۱، ۴۲) قرآن کریم می فرماید: «زمین پاک [و آماده]، گیاهش به اذن پروردگارش برمی آید؛ و آن [زمینی] که ناپاک [و نامناسب و شوره زار] است [گیاهش] جز اندک و بی فایده بر نمی آید. (اعراف/۵۸)

بر اساس این آیه می توان گفت: محیط هایی که فاسد هستند و قرآن با تعبیر شوره زار از آنها یاد کرده است، می تواند اثرات سویی بر رفتار افراد داشته باشد^۶ کسانی که فرشتگان (قبض ارواح)، روح آنها را گرفتند در حالی که به خویشتن ستم کرده بودند، به آنها گفتند: «شما در چه حالی بودید؟ (و چرا با اینکه مسلمان بودید، در صف کفار جای داشتید؟!))» گفتند: «ما در سرزمین خود، تحت فشار و مستضعف بودیم.» آنها [= فرشتگان] گفتند: «مگر سرزمین خدا، پهناور نبود که مهاجرت کنید؟!» آنها (عذری نداشتند، و) جایگاهشان دوزخ است، و سرانجام بدی دارند. (نساء/۹۷)

فارابی نیز بیشتر به نقش فرهنگ و محیط اجتماعی اشاره می کند و به طبقه بندی گروه های بیمار گونه می پردازد که با نام نوبت یا علف هرزها یا حیوان صفتان نام می برد که ممکن است در درون جامعه فاضله به وجود آید و یا به صورت جامعه غیر فاضله پدید آید (فارابی ۱۳۶۶، ۸۵-۸۷)

بنابراین از منظر اسلامی می توان به این وجه جمع آیات و احادیث و دیدگاه دانشمندان دست یافت که هم ذات و شخصیت فردی در به خطر افتادن بهداشت معنوی مؤثر است و هم عامل محیطی و جامعه می تواند در بهداشت معنوی فرد تأثیرگذار باشد و باید در فراگیر کردن بهداشت معنوی در طراحی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، به هر دو جنبه توجه نمود.

^۶ وَالْبَلَدِ الطَّيِّبِ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبِثَ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكِدًا كَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ
^۷ إِنَّ الَّذِينَ تَوَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ فَأَلَوْا فِيهِمْ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَأُولَئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءَتْ مَصِيرًا

الف) اختلال فکری

در طراحی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت باید به گونه‌ای عمل شود که فراگیر شدن بهداشت معنوی ایرانیان سبب، شکل‌گیری اختلال فکری نگردد. بلکه با رشد بهداشت معنوی به پیشرفت معنوی مورد نظر اسلام دست یابند. یکی از عوامل مهم در بروز بیماری معنوی انسان، که سبب می‌شود بهداشت معنوی انسان به خطر افتد، ناآگاهی و جهل نسبت به شناخت خدا و ارزشهای الهی است. این ناآگاهی فرد را به سمت ناهنجاری معنوی سوق می‌دهد و در رفتارهای معنوی او در جامعه، اختلال ایجاد می‌کند. چنین افرادی، نمی‌توانند مسیر درست زندگی اجتماعی را به خوبی تشخیص دهند و در ورطه سبک زندگی منحرفانه قرار خواهند گرفت. کنار زدن عقل و تفکر، درمسیری که در زندگی اجتماعی توسط نظام وحیانی تعیین شده، فرد را مبتلا به نوعی بیماری فکری که از منظر قرآنی اختلال دراندیشه نامیده می‌شود، می‌گرداند. قرآن کریم می‌فرماید:^۸ به یقین، گروه بسیاری از جن و انس را برای دوزخ آفریدیم؛ آنها دلها [= عقلها] بی‌دارند که با آن (اندیشه نمی‌کنند، و) نمی‌فهمند؛ و چشمانی که با آن نمی‌بینند؛ و گوشهایی که با آن نمی‌شنوند؛ آنها همچون چهارپایانند؛ بلکه گمراهتر! اینان همان غافلانند (چرا که با داشتن همه‌گونه امکانات هدایت، باز هم گمراهند) (اعراف/۱۷۹)

باید توجه داشت، کسانی که جاهل هستند بیشتر در معرض بیماری معنوی قرار می‌گیرند. کسی که دارای علم و آگاهی به عالم هستی است، مثل پیامبران و معصومین (ع) مرتکب اختلال معنوی در زندگی فردی و اجتماعی نمی‌شوند. قرآن کریم می‌فرماید:^۹ (لوط (ع) خطاب به قومش) آیا شما بجای زنان، از روی شهوت به سراغ مردان می‌روید؟! شما قومی نادانید! (نمل/۵۵) یعنی نادانی و جهل قوم لوط را به سمت زندگی انحرافی کشاند. و آنان را از زندگی با سلامت معنوی و عاطفی در بین خانواده محروم ساخت. از این روی، ناآگاهی و جهل، موجب می‌شود که دراندیشه فرد نسبت به زندگی در دنیا و آخرت، اختلال ایجاد شود. محرک‌های درست معنوی را اشتباه بگیرد و رابطه دنیا و آخرت را نادیده انگارد و زندگی دنیوی را هدف خود قرار دهد و از بهداشت معنوی اسلامی دور شود و سلامت معنوی او در معرض خطر قرار گرفته و در مسیر معنویت دنیوی غوطه‌ور گردد. از این روی شاخص‌های بهداشت معنوی در طراحی الگو، نیازمند چرخش به سمت تقویت آگاهی به سمت خداشناسی کنشگران اجتماعی است.

ب) اختلال عقاید و ایمان

از جمله عوامل موثر در اپیدمی شدن بهداشت معنوی در الگوی پیشرفت، رعایت رفتارهای اعتقادی همراه با ایمان اسلامی است. بدین معنی که نباید در جامعه بین عقاید از یک طرف و ایمان از طرف دیگر تعارض

^۸ وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَّا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَّا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَّا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْإِطْمَارِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ

^۹ أَلَيْسَ لَنَا تُنُوكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِّنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ

وجود داشته باشد. به عنوان نمونه یکی از بیماریهای معنوی که در عقائد فرد ایجاد می شود، اختلال در تفکر اعتقادی و اندیشه دینی است. در بستر این اختلال، واقعیت‌ها اشتباه گرفته می‌شود و رفتارهایی از فرد سر می‌زند که به ظاهر معنوی است، اما واقعیت آن است که یک تفکر اختلالی است که سلامت معنوی فرد را به مخاطره می‌اندازد. مثلاً در عمل به احکام اسلامی، به نماز خواندن با دستوری که در شریعت اسلامی مطرح شده، نمی‌پردازد ولی به ذکر و یاد خدا بودن اکتفا می‌کند و معتقد است که فقط یاد خدا بودن کافی است و این یاد خدا جایگزین عبادتی است که با ارکان مخصوص، انجام می‌شود و عملاً بجای نماز خواندن، به ذکر خدا اکتفا می‌کند. چنین فردی با اختلالی که در عقایدش برای او ایجاد شد نماز را از رفتارهای عبادی خود حذف می‌کند و خیلی از محرمات الهی را هم با این انحراف عقیدتی مرتکب می‌شود.

اعتقادات و عقاید، از هنجارهایی دینی است که معین و مشخص می‌کند که چه کاری درست و باید انجام شود و چه کاری غلط و نباید آن را مرتکب شد. انحراف در عقاید و انجام رفتارهای شرک آمیز و معنویت‌های دروغین که نوعی پرستش غیر خدا است، می‌تواند جامعه را به سمت بیماری معنوی بیشتر سوق دهد. قرآن کریم می‌فرماید: ^{۱۰} خداوند این را که به او شرک آورده شود نمی‌آمزد و ... هر کس به خدا شرک ورزد قطعاً دچار گمراهی دور و درازی شده است. (نساء/۱۱۶) پیامبر خدا به عبدالله بن مسعود فرمود، مبدا آنی به خدا شرک ورزی حتی اگر اَرَه شوی یا تکه تکه ات کنند یا به دارت آویزند و یا به آتشت سوزانند. (طبرسی، ۱۳۷۰، ۳۵۷)

در جامعه دین دار بسیاری از ارزشها به دلیل اعتقادات مذهبی مردم، تبلیغ می‌شود و افراد جامعه تلاش می‌کنند خود را با آن منطبق سازند. مکانیزم هایی در دین وجود دارد که می‌تواند به واسطه ایجاد خوف از مجازات و عذاب الهی و یا پاداش افرادی که هنجارهای دینی را رعایت می‌کنند، به تثبیت ارزشهای دینی در فرد کمک نمایند. قرآن کریم می‌فرماید: کسانی که ایمان دارند همانند پیامبران رفتار می‌کنند و دین داری عاملی در تثبیت رفتارهای اخلاقی و ایمانی فرد است. در سوره فتح می‌فرماید: ^{۱۱} محمد (ص) فرستاده خداست؛ و کسانی که با او هستند در برابر کفار سرسخت و شدید، و در میان خود مهربانند؛ پیوسته آنها را در حال رکوع و سجود می‌بینی ... (ولی) کسانی از آنها را که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده‌اند، خداوند وعده آمرزش و اجر عظیمی داده است. (فتح/۲۹)

از منظر قرآنی کسانی که دین دار نیستند نمی‌توانند ارزشهای دینی را در خود نهادینه نمایند. اینان همان افرادی هستند که بهداشت معنوی را رعایت نمی‌کنند و دچار بیماری می‌شوند. ^{۱۲} «کسانی که به آخرت ایمان

^{۱۰} إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ ... وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا

^{۱۱} مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا ... وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا

^{۱۲} إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ أَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ

ندارند، اعمال (بد) شان را برای آنان زینت می‌دهیم بطوری که سرگردان می‌شوند.» (نمل/۴) یعنی کسانی که ایمان ندارند و دین دار نیستند، نمی‌توانند هنجارها و معنویت دینی را در خود نهادینه نمایند و منحرف می‌شوند. بنابر این، شرک به خدا، انکار حق پیامبر (ص) و اهل البیت (ع)، ریشه اصلی بسیاری از بیماریهای معنوی انسانی است که بهداشت معنوی جامعه اسلامی را در معرض اختلال قرار می‌دهد. امام علی (ع) می‌فرماید: خوشبخت ترین مردم کسی است که ... به وسیله ما به خدا نزدیک شود و ... و به آنچه ما بدان فرا خواندیم عمل کند و از آنچه ما نهی کردیم دست بردارد چنین کسی از ماست و در سرای بهشت با ما است (تمیمی آمدی، ۳۱۰۰) انسانی که دارای ایمان ضعیف و یا در اعتقادات دچار اختلال گردد دست به اعمالی خواهد زد که از دیدگاه های اسلامی انحراف تلقی می‌شود. از این روی در طراحی الگو باید، تمام شاخص های ترسیم شده برای الگو، به گونه ای جهت داده شود که در راستای تقویت ایمان و عقاید عمل نماید و با فراگیری آن، به سمت پیشرفت حرکت نمود تا به حیات طیبه دست رسی پیدا کرد.

ج) ایجاد اختلال توسط موجودات ماورایی

یکی دیگر از عواملی که در طراحی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت بهداشت معنوی باید در نظر گرفته شود جلوگیری از نفوذ شیاطین در بهداشت معنوی زندگی فردی و اجتماعی انسان است. قرآن کریم می‌فرماید: ^{۱۳} «و همگی را گمراه خواهم ساخت، مگر بندگان مخلصت را» (حجر /۳۹ و ۴۰) شیاطین تلاش می‌کنند که با نفوذ در انسان، سلامت معنوی فرد و جامعه را به انحراف بکشانند، از آنجایی که یکی از گرایش های درونی انسان رفتارهای معنوی است و این تمایل به صورت فطری در انسان وجود دارد، شیاطین نیز، از منحرف کردن این نیروی کششی فطری در انسان استفاده می‌کنند و با جهت دهی آن، به سوی پرستش «خود» به جای «خدا» انسان را، به دام می‌اندازند. نمونه آن خواهش های نفسانی والقائات شیطان در گرایش به معنویت های کاذب است. اومی خواهد تنوعی به اعمال معنوی خودش بدهد ولی، به خطا رفته است و گرفتار شیطان شد (ر.ک موریارتی، آنتونی: ۱۳۸۹).

شیاطین به دنبال تهییج رفتارهایی در انسان هستند که خدای سبحان در قرآن کریم آن را فریب دانسته است و می‌فرماید: ^{۱۴} شیطان به آنها وعده‌های (دروغین) می‌دهد؛ و به آرزوها، سرگرم می‌سازد؛ در حالی که جز فریب و نیرنگ، به آنها وعده نمی‌دهد. (نساء/۱۲۰)

یکی از ابزارهای شیطان، دنیا پرستی است که با این وسیله، زمینه های بیماری معنوی را در زندگی انسان به وجود می‌آورد و انسان را، با دنیا پرستی، به سمت انحراف می‌کشاند. از معنویت واقعی و اخروی که می‌تواند منجر به خوشبختی نهایی او شود، باز می‌دارد. امام علی (ع) می‌فرماید ^{۱۵} کسی که علاقه مند به دنیا و امور مادی

^{۱۳} وَلَا تُؤْتِيهِمْ أَجْرًا مِّنْهُمُ إِلَّا عِبَادَكُمُ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ عَمَلًا سَلِيمًا

^{۱۴} يَعِدُهُمْ وَيُمَنِّيهِمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا

^{۱۵} « من احب الدنيا و تولاهابغض الاخره وعاداه... »

شد، از امور اخروی و ماورای طبیعت متنفر خواهد گشت و با آن دشمنی می‌ورزد. (نهج البلاغه، حکمت ۱۰۳) بنا بر این، می‌توان گفت که از منظر اسلامی، بهداشت معنوی انسان با نفوذ شیاطین تغییر می‌کند و او را به بیماری معنوی مبتلا می‌سازد و از رشد آن جلوگیری می‌نماید. در طراحی الگوی بهداشت معنوی باید از آنچه که سبب تضعیف شیطان می‌شود، استفاده نمود و با تدابیر لازم، راههای نفوذ شیاطین را در تمام شاخص‌های الگوی اسلامی مسدود نمود. به عنوان نمونه یکی از راه‌های خوشایند شیاطین فقر و فحشاء است. قرآن کریم می‌فرماید: ^{۱۶} «شیطان، شما را (به هنگام انفاق)، وعده فقر و تهیدستی می‌دهد؛ و به فحشا (و زشتیها) امر می‌کند؛ ولی خداوند وعده «آمزش» و «فزون» به شما می‌دهد؛ و خداوند، قدرتش وسیع، و (به هر چیز) داناست. (به همین دلیل، به وعده‌های خود، وفا می‌کند.) (بقره/۲۶۸)

د) اختلال در محیط‌های تربیتی

۱) محیط خانوادگی

در طراحی الگوی اسلامی بهداشت معنوی، خانواده از مهمترین بسترهای رشد سلامت معنوی انسان شمرده می‌شود. خانواده مهم‌ترین نهادی است که شخصیت و رفتار و کردار اشخاص را پایه‌گذاری می‌کند. یکی از عوامل مهم در رعایت بهداشت معنوی، یادگیری آن در محیط خانوادگی است. پیازه معتقد است انسان از لحظه تولد تحت تأثیر محیط اجتماعی قرار می‌گیرد و محیط ساختار فرد را تغییر می‌دهد و نظامی از علائم را در اختیارش می‌گذارد که افکار او را دگرگون می‌سازد و او را با ارزشهای تازه آشنا می‌کند و تکالیفی را بر عهده او قرار می‌دهد. (السون، ۱۳۹۲، ۳۶۱) خانواده می‌تواند به دلیل الگوپذیری فرزندان از والدین، رفتار درست و یا انحرافات معنوی را به کودک آموزش دهد. در حدیثی از رسول اکرم (ص) آمده است ^{۱۷} هر نوزادی به فطرت (توحید) متولد می‌شود آن‌گاه پدر و مادر او را به یهودیت یا نصرانیت گرایش می‌دهند. (مجلسی: ۱۴۰۳، جلد ۶۴: ۱۳۲)

خانواده می‌تواند علاوه بر رعایت عوامل مآثر و مناسب در دوران رحمی، به عوامل بیرونی نیز توجه کند. شرایطی را در جهت یافتن دوستان شایسته، مدرسه مناسب، محله مناسب و همسایگی مناسب را فراهم آورد. از این رو شرط موفقیت خانواده در این مسئولیت مهم، شایستگی‌های فردی و اجتماعی و نیز صمیمیت بین والدین است تا در پرتو آن، محیطی امن، آرام، پاکیزه و سالم برای فرزندان رابه دست آورند. (اسحاقی ۱۳۸۱، ۱۶۵)

بنا بر این خانواده، از محوری‌ترین نهاد اجتماعی است که می‌تواند بهداشت معنوی را به فرزندان آموزش دهد و آنان را با دعا و رازونیز آشنا سازد و در رسیدن به قرب الهی، تلاش نماید. در صورتی که خانواده نتواند به

^{۱۶} الشَّيْطَانُ يَعِدُّكُمْ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُّكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ
^{۱۷} كُلُّ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ عَلَى الْفِطْرَةِ حَتَّى يَكُونَ أَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أَوْ يُنَصِّرَانِهِ

وظیفه و نقش‌های مناسب خود در تربیت فرزندان و آموزش مسایل عبادی و دعا و رازونیز ، خوب عمل نماید ، سبب می شود که بهداشت معنوی فرزندان به دلیل کشش‌های فطری به معنویت، در معرض خطر قرار گیرد. در طراحی الگو ، شاخص‌های مورد نیاز در بهداشت معنوی، نیازمند جهش به سمت اپیدمی آن در محیط خانواده است .

۲) محیط نامناسب آموزشی

توجه به شاخص‌های بهداشت معنوی و فراگیری آن در محیط مدرسه از جمله ضرورت‌هایی است که در طراحی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت مورد نیاز است . یکی دیگر از عوامل مهم در به خطر افتادن بهداشت معنوی ، مدرسه و محیط آموزشی است . جامعه‌ای که از تعلیم و تربیت صحیح و مناسب ، به اندازه کافی برخوردار نشده باشد، حتی اگر تمام مسائل و مشکلات اقتصادی و معیشتی اش حل شده باشد ، مصون از گمراهی نیست و از سعادت محروم خواهد شد. لازم است، به تعلیم و تربیت صحیح افراد جامعه اهتمام وافر داشت، بطلان آراء و عقاید هستی‌شناختی و ارزش‌شناختی نادرست را تشخیص داد و عقاید درست و مناسب را به آنان آموخت ، نظام اخلاقی صحیح را در میان‌شان ترویج و اشاعه داد تا پیشرفت مادی و ظاهریشان با معنویت همراه گردد (مصباح یزدی، ۱۳۷۲، ۳۱۸) . مدرسه از مکانهایی است که کارکرد تعلیمی و تربیتی انسانها را به عهده خواهد داشت و در جامعه پذیری افراد نقش بسزایی ایفا خواهد کرد . البته هر مدرسه ایی کارکرد مناسب و مثبت ندارد . باید دید که کدام مدرسه و چه افرادی در آن به تعلیم و تربیت مشغول هستند. معلم باید تلاش نماید که ساخت‌های شناختی نامناسب را به آرامی تغییر دهد . (آلسون، ۱۳۹۲، ۳۶۱) از این روی با فراگیر کردن بهداشت معنوی دانش‌آموزان توسط معلمین می توان از بیماریهای معنوی جلوگیری نمود . امام باقر (ع) درباره نقش معلمی درباره سلامت جامعه می فرماید.

« علمی که فرا می گیرد ، بنگرد که از چه کسی فرا می گیرد.»^{۱۸} (کلینی :جلد ۱، ۵۰) در حدیثی از پیامبر اکرم (ص) بیان شده است خوشبخت گاهی شقی و بدبخت می شود و گاهی بدبخت سعادت‌مند می گردد.^{۱۹} (ابن حجر عسقلانی، جلد ۱۱، ۴۲۷) یعنی عوامل متعددی در راست روی و یا کجروی معنوی فرد نقش دارد. گاهی فرد در خانواده خوبی متولد می شود ولی در محیط‌های دیگر اجتماعی همانند مدرسه و دانشگاه می تواند بهداشت معنوی او در خطر قرار گیرد. از این روی باید ابتدا به محیط‌های آموزشی توجه نمود و سپس به تحصیل علم و دانش پرداخت. محیط آموزشی می‌تواند زمینه‌های مناسب بهداشت معنوی افراد را فراهم نماید. اندیشه و عقاید مناسب را آموزش دهد و از بیماریهای معنوی فراگیران جلوگیری نماید.

^{۱۸} عَلِمُهُ الَّذِي يَأْخُذُهُ عَمَّنْ يَأْخُذُهُ

^{۱۹} أَلْسَعِيدُ قَدْ يَشْقَى وَالشَّقِيُّ قَدْ يَسْعَدُ

۳) شبکه های دوستی

گروه ها و شبکه های دوستی از مهمترین عوامل تاثیر گذار در طراحی الگوی بهداشت معنوی پیشرفت اسلامی ایرانی است.ومی توان گفت که یکی از عوامل مؤثر در به خطر افتادن بهداشت معنوی انسان، محیط های نامناسب دوستی است. محیط های دوستی می تواند شامل باشگاه، سازمان های اداری، محل کار، کافی نت، فضای مجازی و مانند آن باشد. بسیاری از ارزشهای اجتماعی توسط همسالانی که با هم رفیق هستند، جا به جا می شود. افراد در اثر تأثیر پذیری از گروه های دوستی، عقائد،هنجارها و ارزشهای دیگران را در خود، درونی کرده و رفتارهای خود را با گروههای مرجع دوستی، تنظیم می کنندو در فرایند این تعاملات، جامعه پذیر می شوند. پیامبر اکرم (ص) می فرماید:انسان بر دین و آئین دوست و هم نشین خود است.^{۲۰} (عاملی، جلد ۴، ۲۰۷، وکلینی، جلد ۳، ۳۷۵)

باید توجه داشت که گروه های دوستی، هم می تواند ارزشهای مثبت را به فرد منتقل نماید و هم دارای تأثیرات منفی باشد.قرآن کریم می فرماید:^{۲۱} و روزی است که ستمکار دستهای خود را می گزد [و] می گوید«ای کاش با پیامبر[ص] راهی را برمی گرفتم ای وای، کاش فلانی را دوست [خود] نگرفته بودم.او [بود که] مرا به گمراهی کشانید پس از آنکه قرآن به من رسیده بود و شیطان همواره فروگذارنده انسان است». (فرقان / ۲۷ / ۲۸ / ۲۹)

امام علی (ع) در توصیه به امام حسن (ع) می فرماید:فرزندم ! از بهترین بهره های انسان، دوست و هم نشینی صالح است . با نیکوکاران هم نشین شو، تا از آنان باشی و از بدکاران و اهل شر و کسانی که بواسطه کارهای باطل و سخنان مهیج و ساختگی، تورا از یاد خدا و مرگ باز می دارند، دوری کن تا از آنان نباشی.» (نهج البلاغه :حکمت ۳۸) رسول اکرم (ص) می فرماید «حکایت هم نشین صالح مثل عطار است که اگر از عطر خود او را بهره مند نسازد، بوی خوش آن در تو آویزد، و حکایت هم نشین بد مثل آهنگر است که اگر شرار آتش آن تو را نسوزاند، بوی بد آن در تو آویزد.» (محمدی ری شهری، ۱۳۷۷، جلد ۴ / ۲۸۳۹) بنابراین، توجه به دوست یابی های جوانان اعم از محیط ورزشی و همسایگی و حتی فضای مجازی عامل مهمی در جهت دهی آنان به سمت بهداشت معنوی خواهد بود. فضای مجازی می تواند، شخصیت دروغینی برای فرد به نمایش بگذارد و با درخواست دوستی های مختلف به جذب هم سالان بپردازد. داشتن شخصیت دو گانه، در فضای مجازی می تواند یکی از عوامل اصلی به خطر افتادن بهداشت معنوی باشد که افراد کم سن و سال را به خود جذب نماید.ریا کاری و آراستن ظاهری هنجارمندان، ولی در باطن بسیار آلوده و زشت، فرد را مبتلا به شخصیت ریا کارانه ایی می سازد که هنجارهای معنویت در اسلام را زیر پا گذارد و از بهداشت معنوی دور

^{۲۰} الْمَرْءُ عَلَى دِينِ خَلِيلِهِ وَ قَرِينِهِ

^{۲۱} وَيَوْمَ يَعْزُّ الطَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا، يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا، لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنْسَانِ خَذُولًا

شود. از این روی، گروه‌های دوستی می‌توانند، در اثر رفاقت با افراد، کم سن و سال، به ترویج افکار و عقاید خود بپردازند و به عنوان الگوهای مرجع برای نوجوانان عمل کنند و بهداشت معنوی جامعه را به خطر اندازند. بنابر این در طراحی الگوی پیشرفت، توجه به شاخص‌های خانواده، محیط‌های آموزشی و شبکه‌های دوستی در جهت گسترش و اپیدمی کردن بهداشت معنوی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

کنترل اپیدمی اختلالات معنوی

در طراحی الگوی اسلامی ایرانی در عرصه بهداشت معنوی می‌توان به شاخص‌هایی توجه نمود که در ذیل به عنوان عوامل کنترلی اختلالات معنوی نام برده می‌شود. به عقیده دورکیم، ازسیری ناپذیری طبیعی نوع بشر، چنین بر می‌آید که آرزوهای انسان تنها با نظارت و کنترل اجتماعی، می‌تواند مهار شود (کوزر ۱۳۷۶، ۱۹۱). به مکانیسم‌هایی که جامعه برای واداشتن اعضایش به سازگاری و انطباق با هنجارهای اجتماعی به کار می‌برد کنترل اجتماعی گفته می‌شود. (ستوده ۱۳۷۶، ۱۳۳) در طراحی الگوی پیشرفت، لازم است با روش‌های علمی مورد نظر اسلام، به اختلالات معنوی جامعه توجه نمود و آنچه را که سبب کنترل آن در طراحی الگو می‌شود، به کار گرفته شود.

یکی از معیار‌هایی که در اسلام، برای کنترل بهداشت معنوی در زندگی، نام برده شد، مکانیسم امر به معروف و نهی از منکر است. در نگاه اسلامی نظارت بر امور معنوی، از اهمیت بالایی برخوردار است تا جایی که، هرگاه هنجار شکنی و معصیت خداوند، به صورت علنی صورت پذیرد، هر چند هنجارشکنان اندک باشند و اکثریت مردم، افرادی خوب و هنجارمند باشند، ولی این اکثریت نظارت و کنترل را رها کنند، عذاب خواهند شد. (عاملی، ۱۴۳۲، جلد ۵: ۱۴۰ و ۴۰۷) امام صادق (ع) می‌فرماید: هرگاه مردم در برابر زشت کاری‌هایی که در میان‌شان صورت می‌گیرد، دم فرو بندند و آن را تغییر ندهند، زود باشد که خداوند عزو جل کیفر خود را شامل همه سازد. (مجلسی ۱۴۰۳، جلد ۷۸، ۱۰۰) در برخی از آیات قرآنی به نظارت و کنترل درونی فرد تأکید شده است (قرآن کریم می‌فرماید: ^{۲۲} همانا هرکس مراقب و محافظی دارد. (طارق / ۴) که در قالب تقوا و پرهیزکاری، ایمان و عمل صالح گنجانده می‌شود. برخی دیگر از آیات به وظایف متولیان اجتماعی مربوط می‌شود که در قالب پاسداران مقررات خداوند بیان شده است. ^{۲۳} قرآن کریم می‌فرماید «وادرندگان به کارهای پسندیده، بازدارندگان از کارهای ناپسند و پاسداران مقررات خدایند. و مؤمنان را بشارت ده.» (توبه/ ۱۱۲) و نیز می‌فرماید و باید از میان شما، گروهی، [مردم را] به نیکی دعوت کنند و به کار شایسته وادارند و از زشتی بازدارند، و آنان همان رستگارانند. ^{۲۴} (آل عمران/ ۱۰۴)

^{۲۲} إِنَّ كُلَّ نَفْسٍ لَّمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ

^{۲۳} الَّذِينَ يَتَّقُونَ اللَّهَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيَحْفَظُونَ أَيْمَانَ هُمْ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ

^{۲۴} وَلَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

بنا بر این، آیات مذکور نشان می‌دهد که در طراحی الگو جهت اپیدمی شدن بهداشت معنوی، هم باید به خودسازی افراد توجه شود و معارف و اخلاق اسلامی را فراگیر نمود و هم باید به گونه‌ای به طراحی پرداخت که به گسترش معنوی در سطح اجتماعی بیانجامد. نمی‌توان به بهانه اینکه افراد باید خودشان را اصلاح نمایند، از اصلاح جامعه در طراحی الگوی اپیدمی بهداشت معنوی صرف نظر کرد. در ذیل به برخی از راه‌های کنترل در طراحی الگوی پیشرفت کنترل از اختلال معنوی اشاره می‌شود:

الف) تقویت عناصر فطری در انسان

در تدوین الگو جهت کنترل بیماری‌های معنوی لازم است، شاخص‌های اپیدمی کردن بهداشت معنوی، به گونه‌ای تدوین شود که در مرحله اول به تقویت خداشناسی و خداگرایی بیانجامد. و در مرحله بعد به کنترل اختلال معنوی در ساختارهای اجتماعی گردد. خداشناسی و خداگرایی دو عنصر فطری است که در انسان وجود دارد. خداشناسی به تقویت عنصر شناختی در انسان نسبت به خالق هستی می‌پردازد و خداگرایی به گرایش انسان نسبت پرستش خدا کمک می‌نماید. (مصباح یزدی، ۱۳۶۸، ۲۶) با مطالعه در نهج البلاغه به سفارشات امام علی علیه السلام در روابط فردی، اجتماعی، خانوادگی، سیاسی و همانند آن برخورد می‌کنیم که به این دو عنصر توجه شده است. و حضرت می‌فرماید^{۲۵}. رحمت خدا بر کسی که فکر و اندیشه کند و عبرت گیرد و سپس بینا شود و راه تکامل را باز شناسد» (آمدی تمیمی ۱۳۸۶ جلد ۴: ۴۲)

برخی از جامعه‌شناسان همانند اگوست کنت معتقدند که معنویت دارای قدرت است و قدرت معنویت می‌تواند افراد را برای پذیرش ارزش‌های جامعه و وظایفی که به دوش آنان است آماده سازد. و در صورتی که افراد از ارزش‌های معنوی دور شوند، معنویت سبب می‌شود که به آنان یادآوری شود که رفتار خود را کنترل نمایند. (مندراس، ۱۳۴۹: ۱۶۴) زیرا با گسترش معنویت و ارزش‌های آن یک نحوه نظارت و کنترل عمومی در جامعه به وجود می‌آید.

پیامبران الهی و معصومین (ع) از طریق نصیحت کردن، به هدایت انسانها و جلوگیری از بیماری‌های معنوی و فکری آنان می‌پرداختند (قمی ۱۳۷۸، جلد ۲، ۲۷۴).^{۲۶} «با حکمت و اندرز نیکو به راه پروردگارت دعوت کن و با آنان به [شیوه‌ای] که نیکوتر است مجادله نمای (نحل / ۱۲۵ و یونس ۵۷)» بنابراین، برای رشد و تکامل خوبی‌های معنویت اسلامی، باید به توسعه و بسط ایمان و اعتقادات مذهبی در روابط اجتماعی پرداخت و از شیوه‌های کنترلی این روش غفلت نرزد. این موضوع از کلیدی‌ترین شاخص در طراحی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت در عرصه اپیدمی کردن بهداشت معنوی است.

^{۲۵} رَحِمَ اللَّهُ امْرَأً تَفَكَّرَ فَاغْتَبَرَ، وَاعْتَبَرَ فَاَبْصَرَ
^{۲۶} ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ

ب) اصلاح ساختارهای اجتماعی

یکی از روش‌های کنترل، که در طراحی الگوی اسلامی پیشرفت نسبت به اپیدمی شدن بهداشت معنوی اسلامی در جامعه، ضرورت دارد، توجه به ساختارهای اجتماعی است. ساختارهای نامناسب اجتماعی، سبب می‌شود که اختلالات معنوی افزایش یابد و بهداشت معنوی جامعه در معرض خطر قرار گیرد. ساختار اجتماعی مجموعه‌ای از روابط و پیوندهایی است که میان افراد، گروه‌ها، نهادها و طبقات مختلف یک جامعه برقرار می‌باشد و رفتارهای اجتماعی یا فرهنگی در آن جامعه بر پایه این روابط تنظیم می‌شود. (بیرو، ۱۳۷۵، ۲۵۴)

ساختار اجتماعی به نظم و ترتیب‌های اساسی یا الگویی روابط اجتماعی در میان مردم اطلاق می‌گردد (حسینی جبلی، ۱۳۹۰، ۸۲) ساختار اجتماعی سبب می‌شود که نوعی محدودیت اجتماعی بر کنش‌های ما اعمال گردد همان‌گونه که ساختار اتاق، دامنه فعالیت‌های فرد را محدود می‌کند و موقعیت دیوارها و درب‌ها راه‌های ورود و خروج را معین می‌کنند، به نظر دورکیم ساختار اجتماعی نیز به شیوه‌های گوناگون فعالیت‌های ما را محدود می‌سازند (Giddens: 781.1996) ساختار اجتماعی دارای عناصری است که مهم‌ترین آنها عبارتند از: نقش‌ها، پایگاه‌ها، گروه‌ها و نهادهای اجتماعی (جولیوس گولد، ۱۳۷۶: ۳۸۲). نقش اجتماعی همان انتظاراتی است که از فرد در یک موقعیت اجتماعی معین وجود دارد (حسینی جبلی، ۱۳۹۰، ۸۶) پایگاه اجتماعی یعنی همان هویت اجتماعی که فرد در گروه یا جامعه معینی به دست می‌آورد (Giddens: 781.1996). گروه‌های اجتماعی مجموعه‌ای از افراد که به شیوه‌های منظم با یکدیگر کنش متقابل دارند و ویژگی آن آگاهی اعضای گروه از هویت مشترک است. (حسینی جبلی، ۱۳۹۰، ۸۹) نهاد‌های اجتماعی، نظام ثابت و پایدار الگوهای اجتماعی است که جهت رفع نیازهای بنیادین انسان شکل می‌گیرد (کوئن، ۱۳۷۹، ۱۵۱) اصلاح نهادهای اجتماعی ۲۷ در یک جامعه اسلامی، سبب جلوگیری از انحرافات اعتقادی و فکری در عرصه معنویت خواهد بود. خانواده، مدرسه و ... را می‌توان جزو نهادهای اجتماعی شمرد. (kuper 1996.567) برخی از کارکرد‌های این نهادها تأثیر زیادی در وظایف سایر نهادها دارد. مثلاً در صورتی که نهاد دین و معنویت بر بنیان‌های وحیانی بنا نشده باشد و یک نوع دین‌الحادی و غیر ابراهیمی در جامعه رواج داشته باشد، به طور طبیعی نوجوانان در مدرسه با ادیان ساختگی مواجه خواهند شد. حکومت هم در پرتو این دین بشری، سکولار خواهد شد^{۲۸}. خانواده نیز در معرض آسیب قرار خواهد گرفت.

^{۲۷} منظور از نهاد در اینجا معنای اجتماعی آن است یعنی این الگوها در جامعه نهادینه می‌شود و الا به لحاظ فلسف دین به عنوان نهاد اجتماعی

تلقی نمی‌شود زیرا منشا پیدایش آن وحی است. مصباح یزدی، محمد تقی: جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآن، ص ۳۱۴

^{۲۸} امام علی علیه السلام هشدار می‌دهند، که نگذارند رهبری جامعه به دست نالایقان و ناهلان قرار گیرد، که فرد و جامعه را به تباهی و نابودی می‌کشاند. (نهج البلاغه، نامه ۹/۶۲) فارابی برای برون رفت از انحرافات، به عامل حکومت اشاره می‌کند و می‌گوید: «معالجه انحرافات اجتماعی و حفظ آداب و سنن فاضله امکان پذیر نیست، مگر به وسیله حکومتی که در پرتو آن، این افعال و سنن و عادات و ملکات و اخلاق در شهرها و میان مردم رواج یابد» (فارابی، ۱۳۶۴، ۱۰۸)

بنابراین، در تدوین الگوی پیشرفت توجه به اپیدمی کردن بهداشت معنوی در ساختارهای اجتماعی و اشراق تدابیر اسلامی و آموزه‌های وحیانی در آن در جهت نهادینه کردن کنش‌های اجتماعی مبتنی بر اسلام در تمام فعالیت‌های اجتماعی از بایسته‌های مشروع در مسیر پیشرفت است.

نتیجه‌گیری

اپیدمی بهداشت معنوی از مباحثی است که در الگوی پیشرفت اسلامی دارای اهمیت است. نفوذ سبک‌های معنوی مبتنی بر سکولاریسم در حال اپیدمی شدن در سطح جهان است. ریشه‌های این جریان به تحولاتی مربوط می‌شود که در رنسانس نسبت به پذیرش علم به عنوان تنها منبع شناخت رخ داد. این رخداد سبب شد که بهداشت معنوی ادیان ابراهیمی در زندگی انسان تضعیف شود. ضعف در ایمان مذهبی و عدم شناخت صحیح خداوند ﷻ و ضعف در اعتقادات دینی افراد، سبب تأثیرگذاری شدید بر بهداشت معنوی انسان گردید. کاهش نظارت درونی فرد از سرشت خود و ضعف نهاد‌های اجتماعی، دو قطب تأثیر گذار دیگر در بهداشت معنوی انسان شمرده می‌شود. جهل و ناآگاهی نسبت به معارف دینی، زمینه‌های اختلال در اندیشه فرد را فراهم می‌کند و او را به سمت گرایش‌های بیمارگونه معنوی سوق می‌دهد. نفوذ شیاطین در گرایش‌های معنویت‌گرایی و محیط‌های نامناسب خانوادگی غرب‌گرا و ضعف نهاد‌های آموزشی نیز بستر لازم برای به خطر افتادن بهداشت معنوی را فراهم می‌نماید.

امروزه شبکه‌های دوستی در محیط‌های مختلف فردی و اجتماعی می‌تواند معنویت نامناسب را ترویج نماید و بهداشت معنوی را به خطر اندازد. در این محیط‌های نامناسب هر چه تعداد تماس با بیمار معنوی بیشتر باشد، تکرار همان رفتار معنوی از فرد بیشتر خواهد بود.

در سبک زندگی معنوی انسان مسلمان، لازم است عقاید و شناخت مردم نسبت به معنویت هدایت شود. آموزش مناسب در این رشد معنوی بسیار تأثیر گذار می‌باشند و می‌توانند مفاهیم ذهنی نسبت به ارزش‌های درست بهداشت معنوی اسلامی را تبدیل به نمادهایی نمایند که اکثریت جامعه از آن پیروی کنند.

جهت فراگیر کردن بهداشت معنوی در الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، لازم است که اولاً به کنترل عوامل تأثیر گذار بر بهداشت معنوی در فرد پرداخت و عناصری را در نظر گرفت که سبب «رنگ‌خدایی» شدن انسان گردد. ثانیاً به محیط‌های اجتماعی بستر ساز بیماری معنوی، با مکانیزم‌های امر بمعروف و نهی از منکر اقدام کرد. قوام جامعه اسلامی و اسلامیت جامعه به این دو عنصر وابسته است. با این دو عامل تمام فعالیت‌های بشری در تدوین الگوی پیشرفت به سمت پیشرفت اسلامی حرکت خواهد نمود. اگر این دو عامل از جامعه اسلامی حذف شود، اطلاق اسلامیت بر آن خالی از اشکال نخواهد بود.

بنابر این مدلی که برای اپیدمی کردن بهداشت معنوی در الگوی پیشرفت اسلامی می‌توان ارائه داد، نشان از آمیختگی علم و دین است. در این مدل مهمترین عامل فراگیر شدن بهداشت معنوی، اصلاح اخلاق فردی و در مرحله بعد اصلاح اخلاق اجتماعی کنشگران اجتماعی است. این مدل با راه کارهایی از قبیل ۱- ساخت فیلم و انیمیشن های تربیتی ۲- ترویج اخلاق اسلامی و آموزش آن توسط رسانه های جمعی ۳- تدوین اخلاق حرفه ایی در عرصه های گوناگون دانش آموزی و دانشجویی متناسب با الگوهای اسلامی ۴- تاسیس اندیشکده هایی جهت تدوین اخلاق حرفه ایی با معیار های اسلامی نسبت به اقشار گوناگون اعم از، نیروهای نظامی، پژوهشگران، مهندسين، پزشکان، قضات، تجار، بازرگانان، کسب و کار و... پرداخت در مجموع می‌توان به این نکته اشاره کرد که برای فراگیر شدن بهداشت معنوی در الگوی اسلامی ایرانی، باید به گفتمان عملیاتی توجه داشت و با توجه به مدل طرح شده به تدوین سناریوهای اسلامی در این خصوص دست یازید.

فهرست منابع

- قرآن کریم ترجمه آیت الله مکارم شیرازی
نهج البلاغه ترجمه محمد دشتی
آلسون، متیوچ و دیگران (۱۳۹۲) مقدمه ای بر نظریه های یاد گیری، ترجمه علی اکبر سیف، تهران، نشر دوران
الاحسائی، محمد بن علی بن ابراهیم (۱۴۰۳ ق) عوالی الثالی العزیه فی الاحادیث الدینیة، بتحقیق المتبع الحاج مجتبی العراقی، ج ۲، قم، دار سید الشهداء
ابن حجر عسقلانی، شهاب الدین (۴۱۸ ق): فتح الباری بشرح صحیح بخاری، جلد، بیروت، ۱۱ دارالفکر
ابی حنیفه النعمان بن محمد [بی تا] دعائم الاسلام و ذکر الحلال و الحرام و القضايا والاحکام، بیروت، انتشارات المناره
استرآبادی، محمدجعفر بن سیف الدین (۱۳۸۲) البراهین القاطعه فی شرح تجرید العقائد الساطعه [نصیرالدین طوسی]. بوستان کتاب قم (مکتب الاعلام الاسلامی الحوزه العلمیه بقم)
اسحاقی، سید حسین (۱۳۸۱) سلوک علوی، قم، بوستان کتاب
باقری آستانی، حسین (۱۳۸۱) تعلیم و تربیت اسلامی، تهران، انتشارات ساجده
بیرو، آلن (۱۳۷۵) فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه، محمد باقر ساروخانی، تهران، نشر کیهان
پترسون، مایکل و دیگران (۱۳۸۷) عقل و اعتقاد دینی در آمدی بر فلسفه دین، ترجمه احمد نراقی و ابراهیم سلطانی
تهران، نشر طرح نو
تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۳۸۶) مصحح مهدی رجایی: غررالحکم و دررالکلم جلد های ۱-۲، و جلد های ۳-۴
تهران، نشر دارالکتاب الاسلامی
حسن زاده آملی، حسن (۱۳۸۶) شرح اشارات و تنبیهاات ابن سینا نمط سوم (فی النفس) مصحح، جواد فاضل بخشایشی
نشر، آیت اشراق

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی، پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشران ما، چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

- حسینی جبلی، سید میر صالح (۱۳۹۵) انحرافات اجتماعی از دیدگاه اسلام، قم، مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص)
- جوادی آملی عبدالله (۱۳۸۸) امام مهدی موعود موجود، گرد آورنده، محمد حسن فجر، قم موسسه اسراء جولیوس گولد، ل. کولب (۱۳۷۶)، فرهنگ علوم اجتماعی، محمد جواد زاهدی، تهران، نشر مازیار
- خامنه ایی، سید علی (۱۳۸۹) (بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در نخستین نشست اندیشه های راهبردی ۱۳۸۹/۹/۱۰) و (بیانات رهبر معظم انقلاب در بین دانشگاهیان کردستان ۱۳۸۸/۲/۲۷)
- سبحانی تبریزی، جعفر (۱۳۷۳) بحوث فی الملل و النحل، خلاصه کننده علی ربانی گلپایگانی، نشر جامعه مدرسین حوزه علمیه قم. دفتر انتشارات اسلامی
- ستوده، هدایت الله (۱۳۷۶) آسیب شناسی اجتماعی، تهران، انتشارات آوای نور
- شیخاوندی، داور (۱۳۷۹) جامعه شناسی انحرافات، آسیب شناسی جامعه، تهران، نشر مرندید
- رحیمی، عباس (۱۳۷۹) در محضر امیر المومنان، نشر بنیاد نهج البلاغه
- رشکیانی، مهدی (۱۳۹۲) رسانه ملی و الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت، نشر، قم، صداوسیما جمهوری اسلامی ایران، مرکز پژوهش های اسلامی
- صداقتی فرد، مجتبی (۱۳۸۴) جامعه شناسی کلیات، مفاهیم، پیشینه، تهران، انتشارات ارسباران
- صدیق سروسستانی، رحمت الله (۱۳۸۶) آسیب شناسی اجتماعی، تهران، انتشارات سمت
- طباطبائی، محمدحسین (۱۳۷۳) الرسائل التوحیدیه دفتر انتشارات اسلامی، نشر دفتر انتشارات اسلامی
- طبرسی، حسن بن فضل (۱۳۷۰) مکارم الاخلاق، منشورات شریف رضی، ج ۲ [بی جا]
- طوسی، خواجه نصیر الدین (۱۳۸۷) اخلاق ناصری، تصحیح مجتبی مینوی و علیرضا حیدری، تهران، انتشارات خوارزمی
- عاملی، محمد بن حسن (شیخ حر) (۴۳۲ق) تفصیل وسایل الشیعه الی تحصیل مسایل الشریعه جلدهای ۴ و ۵ و ۱۲، بیروت
- فارابی، ابو نصر محمد (۱۳۶۶) السیاسه المدنیه، تهران، نشر الزهراء
- فارابی، محمد بن محمد (۱۳۶۴) احصاء العلوم ترجمه حسین خدیو جم، تهران، انتشارات علمی فرهنگی
- فرهت قایم مقامی، ابوالقاسم [بی تا] نظام گسیختگی و انحرافات اجتماعی (مقدمه ای بر جامعه شناسی رفتار انحرافی)، تهران، نشر نیلوفر
- فلسفی، محمد تقی (۱۳۴۸) کودک از نظر وراثت و تربیت، تهران، نشر معارف اسلامی
- قاضی عبدالجبار بن احمد (۲۰۰۱م) شرح الاصول الخمسه، مصحح ابن ابی هاشم، احمد، نشر دار احیاء التراث العربی، قمی، محمد بن علی بن حسین بابویه (شیخ صدوق) (۱۳۷۸) عیون أخبار الرضا (ع) [بی جا] نشر جهان
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۱ق) الکافی ج ۵ و ج ۲ تحقیق علی اکبر غفاری، بیروت، دارصعب و دارالتعارف
- کونن، بروس (۱۳۷۹) مبانی جامعه شناسی، ترجمه غلامعباس توسلی، تهران (سمت)
- گلایی، سیاوش (۱۳۷۸) اصول و مبانی جامعه شناسی، تهران، نشر میترا
- لیونس، کوزر (۱۳۷۶) زندگی و اندیشه بزرگان جامعه شناختی، ترجمه محسن ثلاثی، تهران، انتشارات علمی

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی، پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشران ما، چالش ها و الزامات تحقق؛ بیت دوم و بیت سوم خردادماه ۱۳۹۸

- مارشال، گوردون (۱۳۸۸) فرهنگ جامعه شناسی، ترجمه، حمیرا مشیر زاده، تهران، نشر میزان
- المتقی الهندی، علا الدین (۱۴۰۹ ق) المرشد الی کنز العمال فی سنن الاقوال والافعال جلد ۴، بیروت، النشر موسسه الرساله
- مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳ ق) بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار، جلد های ۷۷، ۷۵، ۷۱، ۶۴، ۲۷ و ۷۸ دار احیاء التراث العربی، بیروت
- محمدی ری شهری، محمد (۱۳۷۷) میزان الحکمه ج ۴ ترجمه حمید رضا شیخی، قم، نشر دار الحدیث
- مصباح یزدی، محمد تقی (۱۳۶۸) معارف قرآن، قم، انتشارات مؤسسه در راه حق
- (۱۳۷۲) جامعه و تاریخ از دید گاه قرآن، تهران، انتشارات سازمان تبلیغات اسلامی
- مفید، محمد بن محمد (ق ۱۳۷۲) اوائل المقالات، مصحح ابراهیم، انصاری زنجانی و دیگران، دار المفید
- موریارتی، آنتونی (۱۳۸۹) روان شناسی سانانسیسم (شیطان پرستی) ترجمه مهدی گنجی با ویرایش حمزه گنجی، تهران، نشر ساوان
- هانری مندراس (۱۳۴۹) مبانی جامعه شناسی، ترجمه باقر پرهام، تهران، نشر امیر کبیر
- Giddens Anthony (1996) Sociology .Scnd Edition Fully Revised & Updated Polity Press .
- Michael E, Sobel (1392) Lifestyle and Social Structure: Concepts, Definitions, Analyses, ACADEMIC PRESS .
- Oxford Advanced American Dictionary(2018) .A dictionary for learners of American English . Oxford University Press
- kuper Adamy & Jessica Kuper(1996): The social science encyclopedia